

НАСЛІДКИ УКЛАДАННЯ ДОГОВОРУ МІЖ ВОЛОДИМИРОМ ВСЕВОЛОДОВИЧЕМ ТА НОВГОРОДСЬКИМ ВІЧЕ ЩОДО МОНОПОЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ ЗА НАЩАДКАМИ МСТИСЛАВА

THE CONSEQUENCES OF THE AGREEMENT BETWEEN VOLODYMYR VSEVOLODOVYCH AND THE NOVGOROD VECHE ON THE MONOPOLIZATION OF POWER BY MSTYSLAV'S DESCENDANTS

**Сухомлин В.Б., к.наук з держ. упр., доцент,
ректор**

*Академія праці, соціальних відносин і туризму
orcid.org/0000-0002-7817-5316*

**Кравченко В.В., к.ю.н., професор,
професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права**

*Академія праці, соціальних відносин і туризму
orcid.org/0000-0002-7553-6286*

**Настюк А.А., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права**

*Академія праці, соціальних відносин і туризму
orcid.org/0000-0002-2014-1084*

Метою нашого дослідження є прослідкувати причинно-наслідковий зв'язок між укладанням договору Володимира із новгородським віче про правила вибору претендентів на новгородське князювання на стабільність князівської влади.

У своєму дослідженні ми прийшли до висновку, що договір між Володимиром та новгородцями ніс деструктивні наслідки на взаємовідносини віче та княжої влади. Даний договір порушував княже право згідно якого в Новгороді мав правити син Київського князя. Зазначена структура мала б забезпечувати стабільність та мир між північчю та півднем.

З'ясувалось, що інші княжі гілки роду Рюрика не визнавали даний договір як джерело княжого права та ігнорували його. Новгородці теж не завжди дотримувалися даного договору, запрошуючи до себе на князювання князів, які не були нащадками Мстислав Володимировича.

Ми у дослідженні припускаємо, що даний договір посилив конфлікт не тільки з родами конкурентами, але й у самому роду Мономашичів. Вважалося, що новгородці мають бути вірними саме нащадкам старшого сина Володимира Всеволоду. У майбутньому це призвело до конкурентної боротьби за Новгород між Всеволодовичами та молодшим сином Володимира Юрієм і його нащадками, що посилювало розкол в середині роду Всеволодовичів.

Ми вважаємо, що даний договір загострив внутрішню боротьбу в середині Новгорода між різними групами, кожна з яких просувала кандидатуру саме свого князя, чим і можна пояснити таку часту ротацию князів в Новгороді. Новгородці в прийняті рішення якого князя призвати або вигнати, керувались не законом, а вигодою міста та лобюванням інтересів певних впливових груп. Вони могли забути про договір та прийняти князя за волею Великого князя Київського або призвати кандидатуру, схвалену вічем. Ми схилиємося до думки, що все залежало від того, яка сила на даний час була домінуючою в Новгороді і наскільки її князь був потрібний.

Ми прийшли до висновку, що договір давав можливість при необхідності відхилити кандидатуру нав'язаного новгородцям князя, щоб надати своїй відмові умовної легітимності. Договір, замість того, щоб принести стабільність у відносини Києва та Новгорода навпаки тільки збільшив кількість конфліктів між різними княжими гілками та ударив по легітимності вічевого права. Новгород все більше почав відчуватись від політичної боротьби за Київський княжий стіл та зосередив головну увагу на місцеві проблеми, що підірвало авторитет княжої влади. Новгородці все частіше почали виганяти своїх князів, коли вони переставали їх влаштовувати. Ми звернули увагу на те, що даний договір не спасав князя від вигнання, коли той проявляв свою некомпетентність. Дестабілізація у комунікації Києва та Новгорода призвела до посилення Ростово-Суздальського і Чернігівського князівств, що ще більше збільшило конкурентну боротьбу між князями.

Ключові слова: Віче, княжа влада, княже право, вічеве право, Київська Русь, княжа політика, княжий договір, система спадкування влади, король.

The purpose of our study is to trace the causal relationship between the conclusion of Volodymyr's agreement with the Novgorod veche on the rules for selecting candidates for the Novgorod principality and the stability of princely authority.

In our research, we came to the conclusion that the agreement between Volodymyr and the people of Novgorod had destructive consequences for the relationship between the veche and the princely authority. This agreement violated the princely law according to which the son of the Kyivan Prince was to rule in Novgorod. This structure was supposed to ensure stability and peace between the north and the south.

It turned out that other princely branches of the Rurik dynasty did not recognize this agreement as a source of princely law and ignored it. The people of Novgorod also did not always adhere to this agreement, inviting princes who were not descendants of Mstyslav Volodymyrovych to rule over them.

In our study, we suggest that this agreement intensified the conflict not only with rival clans, but also within the Monomakh clan itself. It was believed that the people of Novgorod should be loyal to the descendants of Volodymyr's eldest son, Vsevolod. In the future, this led to a competitive struggle for Novgorod between the Vsevolod's sons and Volodymyr's younger son Yurii and his descendants, which intensified the split within the Vsevolod clan.

We believe that this agreement exacerbated internal strife within Novgorod between different groups, each of which promoted the candidacy of its own prince, which explains the frequent rotation of princes in Novgorod. When deciding which prince to invite or expel, the people of Novgorod were guided not by law, but by the interests of the city and the lobbying of certain influential groups. They could forget about the agreement and accept a prince at the behest of the Grand Prince of Kyiv or invite a candidate approved by the veche. We are inclined to believe that everything depended on which force was dominant in Novgorod at the time and how much its prince was needed.

We concluded that the treaty made it possible, if necessary, to reject the candidacy of the prince imposed on the people of Novgorod in order to give their refusal conditional legitimacy. Instead of bringing stability to relations between Kyiv and Novgorod, the agreement only increased the number of conflicts between different princely branches and undermined the legitimacy of the *veche* law. Novgorod began to distance itself more and more from the political struggle for the Kyiv princely throne and focused its attention on local issues, which undermined the authority of the princely power. The people of Novgorod began to expel their princes more and more often when they ceased to suit them. We noted that this agreement did not save the prince from expulsion when he demonstrated his incompetence. The destabilization of communication between Kyiv and Novgorod led to the strengthening of the Rostov-Suzdal and Chernihiv principalities, which further increased the competitive struggle between the princes.

Key words: *Veche*, princely authority, princely law, *veche* law, Kyivan Rus, princely politics, princely agreement, system of succession to power, king.

Постановка проблеми. Проблема дотримання принципу верховенства права є доволі важливою в питанні будівництва правової держави. Важливим аспектом укладання суспільного договору між громадянами та державою є неухильним дотриманням умов договору без можливості в односторонньому порядку змінювати умови домовленостей. Цього показника можна досягнути, виховуючи в суспільстві високий рівень правової культури. Громадяни та представники влади мають усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки в своїх діях. Коли заради досягнення короткострокової вигоди руйнують основи державного управління та ігнорують право, то в майбутньому наслідки від таких дій можуть мати катастрофічний довготривалий характер.

Зазначені проблеми почали проявлятися в період Київської Русі. Князь Володимир, ігноруючи княже право, намагався отримати привілейовані позиції в питанні обрання Новгородського князя. Для досягнення цієї мети він уклав договір із новгородським віче, щоб монополізувати княжу владу в Новгороді за своїми нащадками. Бажання покращити свої позиції за рахунок зневажання установлених правил призвело до деструктивних процесів публічної влади в Київській Русі. Відбулася дестабілізація комунікації між князем та вічем. Більш детальніший аналіз умови заключення ряду між Володимиром Всеволодовичем та новгородським віче, дасть змогу краще прослідкувати зміни та їх наслідки на подальшу комунікацію між Рюриками та місцевою владою.

Дослідженням князівської влади та віче в період Київської Русі займалися такі вчені, як Михайло Грушевський, Георгій Вернадський, Михайло Брайчевський, Микола Котляр, Леонтій Войтович, Олександр Шевченко, Сергій Кудін та інші.

Проблема дослідження полягає в недостатній джерельній базі, яка розкриває зазначений період. Виникають проблеми щодо об'єктивності даних та їх незаангажованості. Літописці у своїх роботах занадто ідеалізували один князів та нещадно критикували інших.

Метою нашого дослідження є проаналізувати причини та умови домовленості між Володимиром Всеволодовичем та новгородським вічем щодо монополізації княжої влади в Новгороді за нащадками Володимира, та з'ясувати, які наслідки мав договір для Київської Русі.

Викладка основного матеріалу. Питання взаємовідносин новгородського віче з Володимиром Всеволодовичем є одним із ключових у спробі змінити правила трансферу княжої влади. Новгород, починаючи з правління Ізяслава Ярославовича починав втрачати свої позиції в просуванні свого князя на Київський стіл. У період становлення та ранніх етапах розвитку Київської Русі Новгород виступав силою, яка могла скинути законного Київського князя та на його місце привести новгородського правителя силовим шляхом. Так, Олег, Володимир, Ярослав стали правити в Києві [1, с. 410–411, 482–484, 2, с. 10–14]. Після правління Ярослава Володимировича Новгород втрачає свої позиції в плані боротьби за Київський стіл. Після смерті Ярослава Київ зайняв Турівський князь Ізяслав по причині того, що старший син Ярослава Володимировича Володимир помер за декілька років до смерті батька, тим самим повністю змінив диспозицію розподілу княжих столів [3, с. 69]. Сам Ярослав розподіляв княжі столи за наступним критерієм: Київ – Ізяславу

Володимировичу, Чернігів – Святославу Володимировичу, Переяслав – Всеволоду Володимировичу, В'ячеславу Володимировичу – Смоленськ, Ігорю Володимировичу – Володимир [4, с. 55].

Раніше новгородські князі силою захоплювали владу в Києві. Олег прийшов з Новгорода та підступно убив Аскольда і захопив владу в Києві у 882 році [5, с. 104–105]. Ігор, князь Київський, був сином Рюрика, який правив з Новгорода [6, с. 57]. Великий князь Русі Святослав Ігорович попередньо князував у Новгороді, а пізніше здійснив переворот та усунув матір від управління країною [7, с. 63]. Володимир Святославович, за підтримки свого дядька Добрині, був запрошений новгородцями на князування і за їх допомогою здійснив похід на Київ та усунув від князування свого старшого брата Київського князя Ярополка і сам став правити із Києва [8, с. 76–78]. Ярослав Володимирович, будучи Новгородським князем та за підтримки новгородців, здійснив два походи на Київ і врешті захопив там владу, усунувши від управління свого брата Святополка, який раніше княжив в Турові [9, с. 325–326, 313]. Слід зауважити, що друга кампанія була профінансована із добровільних внесків новгородців, які надали кошти на війну із Святополком тому, що Ярослав на той момент не мав можливості профінансувати військову кампанію своїм коштом. Пізніше, воюючи із своїм братом Мстиславом Тмутараканським, із-за поразки і страху перед Мстиславом, переніс столицю Русі до Новгороду, але після укладення миру із братом, повернув резиденцію Великого князя назад до Києва. Свого старшого сина Володимира він ще в юному віці посадив у Новгороді [10, с. 99, 103–104, 105]. Слід зазначити, що якби Володимир не помер незадовго до смерті Ярослава, то по праву старшинства саме він міг бути наступним Київським князем. Саме смерть Володимира і його батька Ярослава призвели до пониження авторитету Новгорода в Київській Русі. Наступні Великі князі Київської Русі Ізяслав, Святослав та Всеволод не були особисто пов'язані із Новгородом, бо перед тим як зайняти Київ, правили попередньо в Турові, Чернігові, Переяславі. Слід звернути уваги на те, що в цей період саме Чернігів починає посилювати свої позиції. Чернігівський князь Святослав силою вигнав свого брата Ізяслава із Києва і сам там сів [11, с. 100–101]. Всеволод зрадив свого брата Ізяслава та перейшов на сторону Святослава ймовірно із-за обіцянки останнього віддати Чернігів [12, с. 147]. Отже, Святослав та Всеволод прийшли до Києва із Чернігова. Наступний Київський князь Святополк Ізяславович правив в Новгороді, але покинув його та перейшов в Турів і став їхнім князем. Даний трансфер влади викликав велике незадоволення у новгородців і вони настільки були ображені, що навіть в майбутньому відмовилися прийняти на князування його сина [13, с. 140]. Володимир Всеволодович прийшов із Переяслава [14, с. 191]. Отже, після смерті Ярослава Володимировича князі приходять не із Новгорода, а з Турова, Чернігова, Переяслава.

Всі ці події вказують на ослаблення ролі Новгорода в політичній боротьбі за владу в Київській Русі. Новгородці, не маючи можливості посадити свого князя в Києві, вирішили змінити княже право. До цих часів склалася практика, що в Новгороді мав сидіти син Київського князя. При Ізяславі дане право було порушене і він дозволив, щоб у Новгороді сидів син його брата Святослава Гліб [15, с. 160]. Як результат, Ізяслава прогнав із Києва його ж

брат Святослав. Коли Ізяслав повернув собі владу в Києві, то направив в Новгород свого старшого сина Святополка [16, с. 193]. Після смерті Ізяслава наступний Київський князь Всеволод, прийшовши до влади через 10 років, перевів свого племінника до Турова, а в Новгород направив свого внука Мстислава, старшого сина Володимира Всеволодовича [17, с. 95, 18, с. 457]. Слід відзначити, що ця перетрубація є унікальною, так як у Новгород був направлений не син, а внук Київського князя. Отже племінник не зміг залишитися в Новгороді та уступив місто, не дивлячись на те, що новгородці мали бажання, щоб він продовжив в них правити навіть проти волі Київського князя. Але Святополк не пішов на конфлікт із дядьком та перейшов до Турова, чим викликав велике невдоволення у новгородців, які затаїли на князя образу.

Можливо остання перетрубація дала зрозуміти новгородцям, що за лестівничою системою із Новгорода не може прийти князь до Києва. Київські князі передавали владу не від батька до сина, а від брата до брата за принципом старшинства в роду. Коли помирав Київський князь і до влади приходив його молодший брат, то він намагався зняти із новгородського столу сина попереднього князя та поставити свого сина або внука. Так, по смерті Святослава Ярославовича його сина Гліба замінив Святополк, син діючого Київського князя Ізяслава. Після смерті Ізяслава до влади в 1078 році в Києві приходив Всеволод Ярославович. Всеволод тільки через 10 років замінив в Новгороді Святополка Ізяславовича на внука Мстислава. Коли Всеволод помер і до влади в Києві прийшов Святополк, в Новгороді до влади приходив Давид Святославович. У 1095 році новгородці хотіли вигнати Давида Святославовича та назад запросити сина Володимира Мстиславовича до себе на князювання. Володимир погодив це рішення із Святополком та домовився із новгородцями, що поки його син Мстислав буде правити, то вони не призиватимуть інших князів та триматимуть його в честі до смерті. Договір був скріплений цілуванням хреста. Пізніше Мстислав був одружений на дочці новгородського посадника [10, с. 157]. Цей договір, на нашу думку, мав стати джерелом вічевого права в Новгороді.

Даний договір викликає запитання. Чому Київський князь погодився, що в Новгороді буде правити не його син, а внук його двоюрідного брата Володимира Всеволодовича? У Київській Русі влада передавалася від батька до сина а від батька до брата або старшого племінника. Після смерті Ізяслава Всеволод міг посадити свого нащадка в Новгороді по праву Київського князя. Але після його смерті Всеволод мав покинути Новгород і до влади мав прийти син нового Київського князя Святополка. Але чомусь ми бачимо в Новгороді Давида Святославовича, який не мав права займати новгородський стіл сам, тільки коли після Святополка він мав стати Київським князем і мав право направити в Новгород свого сина. Мстислав міг стати Новгородським князем вдруге тільки після смерті Давида і приходу по старшинству до влади його батька Володимира Всеволодовича.

Отже в Новгороді мав сидіти син Київського князя. Але сталося все по другому. Новгородським князем у 1095 році став не Ярослав Святополкович, а Мстислав Володимирович, який за княжим спадковим правом міг стати Новгородським князем тільки після смерті Давида Святославовича, тобто в 1123 році [19, с. 26, 30]. Слід взяти до уваги, що обставини склалися так, що Давид не став Київським князем після смерті Святополка. Його обійшов Володимир, який став Київським князем у 1113 році [20, с. 143–144]. Отже Всеволод де-юре мав право стати Новгородським князем у 1123 році або з порушенням спадкового права у 1113 році, але аж ніяк у 1095 році.

Перед ним Новгородом мали правити сини Святополка та Давида. І тільки по смерті Давида він мав право стати князем, але де-факто він став Новгородським князем у 1095 році.

Новгородці, у свою чергу, заключили договір із Володимиром про те, що вони не будуть призивати іншого князя і утримувати його в честі до його смерті. Тобто новгородці брали на себе зобов'язання не звати сина діючого Київського князя Святополка, а коли б до влади в Києві прийшов Давид, то і його сина не мали права призвати. Фактично Володимир монополізував за згодою новгородців владу через свого сина Мстислава.

Татищев повідомляє, що Святополк погодився із переходом Мстислава в Новгород [10, с. 157]. Але, на нашу думку, Київському князю були невідомі умови договору між Володимиром та новгородським віче. Навіть якщо Святополк знав про даний договір, то він його навряд чи визнавав.

Ми вважаємо, що Святополк погодився на князювання в Новгороді Мстислава по причині слабких своїх позицій в Київській Русі і необхідності підтримки Володимира в протистоянні із Святославовичами.

Пізніше була змога перевірити зазначений договір на практиці. Святополк Ізяславович зажадав, щоб у Новгороді правив його син. Новгородці вирішили не пускати сина Київського князя Святополка і відстоювати свого князя, що і вдалося досягнути [3, с. 117]. Святополк так і не зміг посадити свого сина. Отже в даному випадку вічеве право перемогло княже право.

Коли Володимир Всеволодович став Київським князем, то у 1118 році він домовляється із Новгородом про те, що його син Мстислав їх покидає, а замість нього вони приймають його сина Всеволода. Згідно уставу Володимира Новгород зобов'язався приймати князів та платити данину його старшому спадкоємцю. Даний договір був підписаний та скріплений клятвою [10, с. 220–221]. Новгородський літопис повідомив про наступні події: Томъ же лѣтъ приведе Володимиръ съ Мстиславомъ вся бояры Новгородскыя Киеву, и заводи и къ чьстному хрестубо, и пусти ва домовъ, а иныя у себе остави; и разгнѣвася на ты, оже то и грабили Даньслава и Ноздрю, и на сочьскаго 44 на Ставра, и затоци ѣ ея вся. Цікаво, що тільки частину новгородців, які прибули до Києва і цілували хрест відпустили до дому, а деяких залишили в Києві. Крім того йде згадка про те, що на деяких бояр князь розгнівався і розорив їх. [21, с. 4]. Із даної інформації ми бачимо, що введення Мстислава в Білгород викликало невдоволення новгородців. Володимир змусив новгородців присягнути на вірність його нащадкам, а деяких бояр розорив та залишив у заручниках.

Якщо спочатку саме новгородці були ініціаторами того, що в них має правити Мстислав і навіть погодилися на те, що не виженуть його і будуть запрошувати на князівство тільки нащадків Володимира, то коли Володимир став Київським князем, він заставив під своїм тиском знову присягнути своїй сім'ї. Ми вважаємо, що зазначені дії Володимира остаточно розчарували новгородців в київських князях.

Володимир Мономах намагався перейти від спадкування в роду до спадкування в сім'ї, на манер Франції, де влада правителя переходить від батька до старшого сина. Так, наприклад, у Франції Гуго Капет передав владу своєму старшому сину Роберу. Роберт передав владу своєму старшому сину Генріху, який пізніше одружився на Анні Ярославні. Якщо старший син помирає до того, як стати королем, то владу успадковував наступний по старшинству син. Така ситуація склалася при правлінні Людовіка VI Товстого. Старший син Людовіка Філіп помер і його замінив молодший брат Людовік VII. Якщо у короля з будь-яких причин не було сина, то владу успадковував його молодший брат. Так, коли помер Людовік X і його малолітній син Іоан, а донька Людовіка X Жанна не змогла стати спадкоємцем престолу, то влада перейшла до брата покійного короля Філіпа V, а так як у нього не було спадкоємців чоловічого роду, то влада перейшла до наступного

по старшинству брата Карла IV. Коли помер без спадкоємців останній син Філіпа IV Красивого, то тільки тоді влада перейшла до сина його брата Карла, що стало початком правління династії Валуа. Коли помер Карл VIII без спадкоємців, то владу успадкував Людовік XII, який був сином Карла Орлеанського та внуком Людовіка Орлеанського і тільки його прадід Карл V був королем [22, с. 364–369].

Володимир Мономах розумів, щоб припинити між князівські чвари, слід створити стабільну систему спадкування та централізувати владу в руках Київського князя. Бажання Новгороду впливати на політику Києва та активна участь його в між князівській боротьбі в минулому, сприймалися князем як деструктивний елемент внутрішньої політики в Київській Русі. Володимир не хотів, щоб його син Мстислав був під впливом новгородських бояр, тому перевів його у Білгород.

Небажання йти на поступки новгородцями призвело до ослаблення позицій нащадків Володимира в Новгороді. У 1135 (1136) році новгородці прогнали свого князя Всеволода Мстиславовича [23, с. 176]. Причиною конфлікту стала поразка в битві проти суздальців на чолі з Юрієм Володимировичем. Не дивлячись на кількісну перевагу із-за хитрого маневру суздальського воєводи Короба Якуна Новгородський князь утік з поля бою і підставив під удар в спину головний полк. У битві загинув посадник Іванко та тисяцький Петрило Микулич із багатьма новгородськими вельможами.

Новгородці, невдоволені діями Всеволода, хотіли його розкритикувати і висунути претензію про його некомпетентність. Всеволод, боячись гніву новгородців, вирішив не відповідати перед вічем і спробував втекти до німців.

Новгородці не дали йому це здійснити та ув'язнили з княгинею і тримали їх під охороною два місяці сотні воїнів.

Крім звинувачення, що він погано бився під час битви із суздальцями і втік першим, у вину йому поставили те, що він не любив простих людей, а поважав тільки вельмож. Також князю згадали, що він хотів образити новгородців, перейшовши з Новгородського на Переяславське князівство. Князю навіть згадали про те, що він більше часу проводив на ігрищах та полюванні, а не здійснював свої судові функції. Також новгородці звинуватили князя в дипломатичній неспостійності. Як приклад йому привели в докір те, що він заключив союз із Всеволодом Олеговичем, а пізніше розірвав його [10, с. 249–251].

Новгородці, не задоволені своїм князем, звернулися до Чернігівського князя Всеволода Ольговича з проханням, щоб той віддав свого брата Святослава їм на князювання. Всеволод, вислухавши прохання новгородців, прийняв їхню пропозицію [12, с. 157].

Коли Святослав прибув у Новгород, тільки тоді новгородці відпустили Всеволода Мстиславовича із Новгорода до його дядька Ярополка II у Київ [20, с. 159]. Тобто новгородці зняли із княжого столу свого князя за те, що він погано виконував свої функції і запропонували княжий стіл сину Чернігівського князя, на що останній погодився. Але разом із тим вони не відпускали свого вже колишнього князя Всеволода, а тримали його в заручниках, поки у Новгород не приїхав новий князь. Фактично новгородці тримали племінника Великого князя Київського Ярополка в заручниках, поки не прибув Святослав Всеволодович до Новгорода. Новгородці не просто вибрали собі князя, вони вибрали князя із конкурентів Володимировичів.

У 1138 році частина новгородців разом із псковчанами вирішили змістити свого князя Святослава та запросити на князювання Всеволода Мстиславовича. З цією метою вони направили посольство, у яке ввійшов новгородський тисячник Константин Іванков і Дашков Якшич, а від Пскова Жірята Дашков та Міхалка Янович, які, прийшовши до Вишгорода, прислали Всеволода на князювання. Всеволод разом з братом Святополком, отримавши дозвіл від Ярополка, відправилися до Пскова і там

сіли. Багато новгородців, які хотіли Всеволода, зібралися таємно і пограбували будинки та села тих, хто підтримував Святослава [20, с. 160–161]. Він запитав, що зробив не так, що ті повстали проти нього. Чому вони не звернулися до нього, і не сказали йому, що він їм не потрібний. Святослав наголосив, що його з честю в Новгород призывали, то нехай би з честю з Новгорода і відпустили. Якщо ж новгородці проти цього, то чому не покарали винних та не подавили повстання, яке принесло їм збитки та втрату авторитету. Тобто князь сказав, що він за княжий стіл не тримається і якщо його не хочуть, то слід було це сказати і він би пішов сам без всякого насилля і розорення. Новгородці, вислухавши князя, звернулися до нього із словами, що проти нього пішов не увесь Новгород, а тільки мала частина, більшість же людей підтримує його. Після цього новгородці почали шукати і деяких, разом із Константином Нежатиним стражили, а їхні будинки були віддані на пограбування. Тих бояр, які мали гарні відносини із Всеволодом, покарали матеріально. Вони були змушені заплатити кошти, за рахунок чого вдалося зібрати 1500 гривень. Ці кошти мали піти на військо та війну проти Всеволода. Повідомляється, що при розправах багато невинних кинули за ґрати [10, с. 253–254].

Дані події вказують нам на протистояння в Новгороді двох партій, кожна з яких підтримувала свого князя. Новгородці, заради просування своєї креатури, були готові навіть убивати своїх опонентів. Обидві сторони практикували експропріацію майна та використання його проти них же самих.

Розходження в новгородській землі між партіями, які підтримували договір і згідно якого мали правити Мстиславовичі, та прихильниками Ольговичів призвели до прямого конфлікту. У Новгороді перемогла партія Ольговичів, а ті, що підтримували Мстиславовичів закріпилися в Пскові. Отже боротьба за вибір князя призвела до війни між Новгородом та Псковом.

Цього ж року новгородці вирішили все таки прогнати Святослава Ольговича. Причиною став його конфлікт з Юрієм Ростовським та Псковом, із-за чого торгівля несла збитки і на новгородський ринок не поступали жито та сіль. Крім того війська, які прибули із Святославом і стали біля Новгорода вчинили новгородцям багато образ. Тоді новгородці зібрали віче і прийняли рішення, що Святослав має від них піти. Крім того новгородці направили послів до Юрія з бажанням примиритися. У 1138 році в Новгород прибув Ростислав, син Юрія. Вигнаного Святослава до себе взяли смоленчани [15, с. 201, 10, с. 255].

У 1138 році Великим князем Київським став Всеволод Олегович. Юрій Володимирович кинув виклик Київському князю і в 1139 році вирішив йти походом на Київ та позвав новгородців. Новгородці відмовилися допомогти Юрію, тому Ростислав утік із Новгорода до батька. Юрій, дізнавшись, що новгородці відмовилися воювати за нього, взяв Новий Торжок. Новгородці, у свою чергу, послали послів до Києва і знову запросили до себе Святослава Олеговича [13, с. 149–150].

Ми бачимо, що новгородці, коли їм було запропоновано Юрієм здійснити похід на Київ, щоб вигнати звідти Ольговичів, відмовилися брати участь у війні. Насправді це доволі цікавий момент. Новгородці знову могли прийняти участь в поході на Київ, щоб посадити батька свого князя Ростислава. А якщо взяти до уваги, що Ростислав старший син Юрія, то Ростислав з часом міг стати новим князем. Але новгородці відмовилися від того, як йти проти Великого князя Київського, хай навіть це був Ольгович, з яким у них були непрості відносини. На нашу думку, новгородці настільки були розчаровані боротьбою Рюриків за владу в Києві та їх відношенням до них, що вирішили зайняти нейтралітет і відмовилися брати участь у цій війні. Ця подія вказує на те, що Новгород перестала турбувати боротьба за Київський стіл і їх цікавили тільки власні інтереси. Слід

зазначити, що Ростислава новгородці не проганяли, а просто відмовилися брати участь у війні. Ростислав сам утік із Новгорода, а пізніше його батько напав на Новгородську землю та захопив Торжок. Новгородцям нічого не залишалося, як знову звернутися до опонентів Юрія Ольговича та назад запросити Святослава.

У 1140 році новгородці знову прогнали свого князя Святослава, який із собою взяв посадника Якуна і його брата Прокопія. Дізнавшись про це, новгородці стали їх переслідувати та спіймали. Пораненого Якуна хотіли скинути в річку та втопити. Але за них заступився єпископ. Із обох братів взяли штраф і відправили їх в ув'язнення. Після всього новгородці направили свою делегацію, яку очолив єпископ Ніфонт до Всеволода, щоб він дав їм на князювання свого сина Святослава. Але пізніше передумали і, звернувшись до Всеволода Олеговича, сказали йому, щоб не посилав до них ні братів своїх, ні дітей, оскільки вони хочуть бачити тільки нащадків Володимира Всеволодовича, у себе на князювання [20, с. 165].

Татіщев Василь в своїй роботі повідомляв, що новгородці, відмовляючись від претендентів від Ольговичів, аргументували свою відмову тим, що вони Володимиру та його сину Мстиславу обіцяли брати до себе князя тільки їх дітей та внучат на чому хрест цілували. І якщо він не хоче, щоб в Новгороді правив Юрій та його діти, то він має направити до них князювати свого шурина Мстиславовича [10, с. 263–264].

У новгородському літописі повідомляється, що Святослав Олегович втік із Новгорода в 1141 році коли дізнався, що новгородці послали делегацію до Всеволода Ольговича, щоб він дав їм свого сина на князювання [23, с. 7].

Політика новгородського віче була доволі цинічною. Цинізм полягав в тому, що вони перед зазначеними подіями, як вище було сказано, добровільно з власної ініціативи запросили на княжий стіл Святослава Всеволодовича, який був з гілки Святославовичів. Ця кандидатура не відповідала умовам договору і, згідно домовленостей, не могла бути запрошена на князювання. До речі він мав змінити вигнаного Всеволода Мстиславовича, який був внуком Володимира Всеволодовича та сином Мстислава, яким і клялись новгородці, що будуть брати князя тільки із їх нащадків. Тобто коли була політична доцільність, новгородці не зважали на договір, а коли потрібна була підстава відмовити Всеволоду Мстиславовичу, так одразу згадували про даний договір.

Нам не слід розглядати новгородське віче як однорядну систему, в якій досягнуто стабільності та консенсусу. У Новгороді йшла постійна боротьба між політичними угрупованнями. Ймовірно така різка зміна кандидатури була визнана поразкою тих, хто виступав за кандидатуру з Ольговичів та перемоги тих, хто виступав за Мстиславовичів. На нашу думку, причиною дестабілізації в новгородській вертикалі влади був спричинений розкол в партії Ольговичів. Прихильники Ольговичів розкололися на два табори. Меншість продовжувала підтримувати Святослава Ольговича, а більшість висувала кандидатуру сина Всеволода Ольговича. Саме ці події призвели до вигнання Святослава і відправки дипломатичної місії для запрошення сина Всеволода. Не слід виключати, що, можливо, сторонники сина Всеволода провели таємні перемовини із Всеволодом і той погодився із їхніми діями та таємно домовився змістити свого брата Святослава і замінити його своїм сином Святополком. Можливо саме тому новгородці і не боялися викликати гнів Київського князя, проганяючи його брата Святослава. Слід врахувати, що Святослав пішов не один, а взяв із собою посадника Якуна та його брата Прокопія. Отже Святослава продовжував підтримувати посадник та його родина.

У плани новгородців не входило те, що посадник мав відправитися разом із князем. Новгородці, дізнавшись про це, почали переслідування і спіймали Якуна і прийняли

рішення стратити його. І тільки заступництво єпископа призвело до того, що смертну кару замінили на сплату грошей. Із цих подій ми розуміємо, що віче прийняло рішення прогнати князя Святослава, а коли дізналося, що посадник намагався втекти із князем, то вирішили приговорити його до страти. Можливо посадник і тікав із князем, розуміючи, що віче має бажання стратити його. Так як він тікав разом із князем, то, ймовірно, посадника та його брата хотіли вбити за підтримку Святослава. Тобто Святослава не просто вигнали, а й почали переслідувати тих, хто його підтримує. Так, у свій час, як вище було сказано, переслідували в Новгороді прибічників Всеволода Мстиславича. На скільки впливовий був Якун в Новгороді? Сума грошей, яку мав сплатити Якун та Прокопій: з Якуна було взято 1000, а з Прокопія 500 гривень срібла [10, с. 263]. Приблизно Якун мав сплатити 160 кілограм срібла, а Прокопій 80 кілограм срібла. Разом вони мали сплатити 240 кілограм срібла. На скільки велика дана сума? Син Володимира Святославовича Ярослав збирав у новгородській землі 3000 гривень в рік [5, с. 185]. Це приблизно 480 кілограмів срібла. У нашому випадку новгородський клан сплатив 240 кілограмів, тобто половину річного княжого податку з Новгорода за рік. Із суми стає зрозуміло, що клан посадника був доволі багатий і, судячи по посаді Якуна, впливовий. Із-за їх поразки в політичній боротьбі, вони змушені були тікати з Новгорода разом із князем. Їх хотіли вбити і тільки заступництво єпископа спасло. Але вони мусили заплатити неймовірно велику суму, що могла призвести до їх розорення. Це вказує на їх повну поразку в боротьбі та перемозі партії, яка підтримувала кандидатуру сина Київського князя, яка і відправила делегацію до Києва, пропонуючи, щоб князь Всеволод відпустив свого сина Святослава. Чому новгородці хотіли Святослава? Ми вважаємо, що їх влаштувало, що той був старшим сином Всеволода і він був доволі молодим, що давало можливість новгородцям виховати собі князя. Крім того на відміну від дядька його репутація була не настільки зіпсованою. З Новгорода його ще не виганяли, але, ймовірно, перехоплення влади у Новгороді сторонниками Мстиславовичів повністю зруйнували дані плани.

Звісно Київському князю Всеволоду Мстиславовичу не сподобався такий підхід, але хитрі новгородці запропонували компроміс, що якщо Всеволод не хоче в Новгород прислати Юрія або його дітей, то хай направить свого шурина Мстиславовича. До цього Всеволод, як представник чернігівської гілки Святославовичів, намагався з Новгорода витіснити гілку Володимировичів та утвердитися самим. Тому на той час пропозиція новгородців вважалася образливою і не відповідала їх інтересам. Всеволод наказав заточити єпископа, шурина свого Святополка в Берестові. Цілий рік вони перебували в ув'язненні. Проти них почали санкційну війну, суть якої зводилася до того, що у Новгород перестали везти хліб, а новгородських купців стали заарештовувати і кидати за ґрати. Новгородці зібрали віче і розуміючи, що Всеволод не пускає до них Святополка, прийшли до рішення запросити у Юрія Володимировича його сина. Юрій відпустив до новгородців свого сина Ростислава [20, с. 165–166].

Але пізніше було з'ясовано, що Всеволод відпустив Святополка Мстиславовича із заточення і той разом із новгородським єпископом їде до них. Ймовірно, Всеволод дізнався про перемовини новгородців із Юрієм і зрозумів те, що нехай краще в Новгороді буде Святополк Мстиславович, аніж Ростислав Юрійович і відпустив Святополка та утримуваних новгородців і дозволив йому стати Новгородським князем. Новгородці, у свою чергу, отримавши те, на що сподівались, усунули Ростислава на користь Святополка. Коли Святополк зайняв Новгород, Ростислава відпустили до батька [16, с. 293–294].

Політика новгородців змусила Всеволода відпустити новгородського єпископа і людей та Святополка Мстисла-

вовича і послати їх у Новгород. В даній комунікації між новгородським вічем і Київським князем ми знову прослідковуємо тенденцію відстоювання Новгородом своїх власних інтересів і нав'язування князю своєї позиції по доволі дискусійному питанні. Коли князь відмовився від гри, яку запропонував Новгород і почав власну, яка базувалася на безкомпромісності в питанні поступок, новгородці переорієнтувалися на політичного супротивника Всеволода – Юрія. Розуміючи, що прихід сина Юрія недопустимий, Всеволод приймає умови новгородців, і відпускає до них свого шурина, але ті його не приймають. Ця ситуація вказала на нездатність Всеволода передбачати наслідки своїх дій. Дуже пізня реакція на реагування подразників та недооцінка рішучості і хитрості новгородців. Новгородці тричі принизили Всеволода.

Перший раз вони вирішили усунути від управління його брата Святослава.

Другий раз вони запропонували креатуру його сина і самі ж відхилили її, таким чином показавши жадливу нетактовність до Всеволода.

Третій – вони вимагали, щоб він прислав їм свого Святополка Мстиславовича, тим самим заставивши його відмовитися від ідеї посадити в Новгороді нащадків Святослава Володимировича [20, с. 165]. Суть третьої образи полягає в тому, ким саме новгородці вирішили замінити кандидатуру Святополка Мстиславовича. Їхній вибір припав на Ростислава Юрійовича [3, с. 134]. Новгородці розуміли, що для Київського князя кандидатура Юрія або його синів є недопустима, як і недопустимі для новгородців були нащадки Святослава Володимировича, яких вони відмовлялися приймати. Слід згадати, що Святослава Ольговича не раз новгородці проганяли із свого столу. Спочатку новгородці вирішили замінити Святослава на сина Всеволода Олеговича, який мав сприйняти дану ротацію позитивно і нібито було досягнуто компромісу, але вони миттєво перегнали ситуацію, відмовившись йому і взагалі відмовилися приймати Ольговичів.

Фактично новгородці розіграли чудову комбінацію, яка дала можливість їм досягнути поставленої цілі та принизити як Всеволода, так і Юрія. Новгородці притримували наступної політики. Коли Всеволодовичі втягнули їх у війну з Юрієм Володимировичем і яку вони почали програвати, новгородці прогнали Всеволодовичів та запросили їх опонентів Ольговичів. Коли Ольговичі почали створювати проблеми в конфлікті, вони перейшли до Юрія. Як тільки в Києві почав князувати Всеволод Ольгович, Юрій вирішив піти війною на Київ але новгородці відмовилися брати участь у війні. Коли син Юрія Ростислав утік із Новгорода, а Юрій почав розоряти землі новгородців, ті знову перейшли на сторону Ольговичів. За цей період новгородці встигли заключити та розірвати союз із всіма трьома силами, переходячи як від однієї до іншої сили.

Отже в 1140 році Новгородським князем повинен був стати Святослав Всеволодович, який мав замінити свого вигнаного дядька Святослава Ольговича. Ця ротація мала б посилити княжу політику, безпосередньо Київського князя, та ослабити в клані позиції Святослава Олеговича.

Так як Святополк був старшим сином Київського князя, він, згідно княжого права, мав право княжити в Новгороді. Чи можемо ми віднести договір Володимира із новгородцями як до джерела всезагального княжого права? Ні, так як Святославовичі не визнавали новгородську землю виключно вотчиною Мономашичів. Коли новгородці розірвали договір із Мономашичами, який був джерелом їх вічевого права та запросили на князювання Святослава Олеговича, то останній погодився на це і був підтриманий своїм кланом [21, с. 7]. Ймовірно, Ольговичі вважали, що Володимир, користуючись слабкістю Святополка II та при підтримці новгородців, зміг змінити дане правило та посадити свого сина і закріпити монополію своїх нащадків у вічевому новгородському праві. Вони порушили тим

самим княже право на користь вічевого, пішовши на побажання новгородців. Княже право не визнавало монополії нащадків Володимира над Новгородом згідно позицій Ольговичів.

Але дана ініціатива мала катастрофічні наслідки для княжої політики Ольговичів. Новгородці змінили рішення і відмовилися прийняти сина Київського князя.

Мотив небажання новгородців прийняти сина Всеволода не витримує критики і є доволі цинічним. Відмова аргументувалася тим, що оскільки правити мали, згідно договору між Володимиром Всеволодовичем та Новгородом, нащадки Володимира Всеволодовича, вони не могли прийняти сина Всеволода, так як він не є нащадком Володимира [10, с. 263–264]. І єдиний компромісний вихід, який вони запропонували – це ухвалити кандидатуру його шурина Святополка Мстиславовича, брата його дружини. Іронія ситуації полягала в тому, що раніше, згідно княжого права, Новгород, за рідким виключенням, був під контролем саме Київського князя, поки новгородці самі ж не почали руйнувати дану систему [20, с. 124, 137].

Складається враження, що новгородці принципово вирішили відстоювати домовленість із Володимиром щодо монополізації влади в землі саме за Мстиславовичами і навіть готові піти проти права Київського князя, щоб відстояти дані домовленості. Проблема щирості новгородців у вірності попередньої домовленості криється в тім, що вони самі прогнали сина Мстислава Всеволода та не запросили на заміну йому іншого нащадка Мстислава Володимировича, а запросили Святослава Олеговича, батько якого був двоюрідним братом Володимира Всеволодовича. Отже Святослав Олегович був з гілки Святославовичів і не мав бути запрошений новгородським вічем із-за договору. Новгородці, запросивши Святослава Олеговича, фактично порушили даний договір та вилучили його із вічевого права Новгорода. Пізніше вони прогнали Святослава та попросили у Юрія Володимировича його сина Ростислава, внука Володимира, але з часом прогнали його та знову запросили Святослава Ольговича. Пізніше вони висунули пропозицію замінити Святослава Ольговича на сина Всеволода Ольговича.

Отже новгородці попередньо перед цими подіями пропонували княжий стіл Святославу Ольговичу та Святополку Всеволодовичу із Ольговичів та Юрію Володимировичу із Всеволодовичів.

Що могло послужити даній динаміці подій? Ми припускаємо, що прихильники, які в свій час підтримували Мстиславовичів і готували повстання у Новгороді та Пскові, були ослаблені після виявлення їхньої змови та розправи над ними, на який час затаїлись і уступили прихильникам Святославовичів та Юрія Володимировича, які почали боротися за Новгород. Пізніше протистояння в середині прихильників Святославовичів і дало їм можливість висунути свою кандидатуру князя. Під час перемовин посли від партії Мстиславовичів давили тим, що якщо Всеволод не хоче, щоб у Новгороді був Юрій або його діти, то йому слід піти на компроміс, яким і був Святополк Мстиславович. Він був з нащадків Мстислава, але разом із тим, він був шурином Всеволода. На думку новгородців це був чудовий вихід із ситуації, щоб Всеволод Олегович зберіг своє обличчя. Фактично новгородці пропонували Всеволоду поганий варіант у вигляді шурина та ще гірший – саме Юрій або хтось із його дітей. Варіант, що його син або хоча б хтось із Святославовичів займе Новгород виключався.

Отже політична боротьба в Новгороді та розкол партії Ольговичів призвели до її ослаблення, чим скористалися прихильники Мстиславовичів, які перехопили владу в Новгороді та відсторонили своїх конкурентів. Вони лобіювали рішення запросити Святополка Мстиславовича.

Проблема ігнорування Всеволода новгородцями могла йти і від нелегітимності влади Всеволода. Всево-

лод, порушуючи лестівичнє право, зігнав свого дядька із Чернігова [9, с. 26–27]. Київський стіл, на нашу думку, він теж зайняв не по праву. Звісно Святославовичі мали пріоритетне право зайняти Київ перед Всеволодовичами і в цьому випадку вони могли претендувати на Київ. Але перший пріоритет мали Ізяславовичі [11, с. 95]. Крім того Всеволод Олегович не був старшим в роду і по праву мав би уступити Київ своєму двоюрідному брату Володимирі Давидовичу. Але він не уступив йому Київ а сів сам. Ці обставини вказують на проблеми легітимності Всеволода Ольговича.

Всеволод вирішив піти на конфронтацію із новгородцями. Новгородці у відповідь пішли по самому гіршому сценарію для Всеволода та запросили Ростислава Юрійовича [9, с. 33].

Конфронтація Всеволода з новгородцями призвела до нових політичних змін в інтересах новгородського віче. Прибічники Ольговичів ще більш ослабили свої позиції через невдоволення новгородцями діями князя Всеволода, який відмовлявся від запропонованої ними кандидатури на новгородське князювання Святополка Мстиславовича. Крім того, була затримана їхня делегація. Так як Всеволод не пустив в Новгород свого шурина, то і партія Мстиславовичів залишилася без кандидата, бо не могла привести свого князя до влади в Новгороді із-за його відсутності. Скориставшись цією ситуацією, прихильники Юрія змогли перехопити ініціативу та запросити його сина на князювання в Новгород. Ймовірно прихильники Мстиславовичів не чинили активного супротиву і дали можливість запросити на новгородський стіл Ростислава Юрійовича, який знову став князем. Партія Мстиславовичів вирішила зіграти доволі хитро. Вона допустила прихід Ростислава, розуміючи реакцію Києва. У Києві, коли дізналися, що новгородці запросили Ростислава, то одразу зрозуміли, що прогноз новгородської делегації, яка зарощувала Мстиславовичів повністю реалізувався. Фактично дії Всеволода Олеговича мали причинно-наслідкове значення та призвели до перехоплення контролю за Новгородом Юрієм через свого сина.

З даних Татищева, Святополк Олегович прогнав Ростислава Юрійовича, але не захотів там княжити, так як новгородці знову почали повставати проти нього. Мстислав хотів порадитися з впливовими новгородцями, щоб дізнатися їхні наміри. Всеволод мав намір зібрати новгородців для того, щоб дізнатись їхні настрої. Ймовірно, він шукав шляхи компромісу та примирення. У цей час Ізяслав Мстиславович звернувся до своєї сестри, дружини Всеволода, щоб вона попросила за свого брата Святополка Мстиславовича. Всеволод на прохання дружини, із-за провалу кандидатури його брата Святослава та, ймовірно, із-за загрози повернення Новгорода під вплив Юрія, погодився на кандидатуру Мстислава, тим саме уступив волі новгородського віче [10, с. 269–270].

Отже, щоб виправити свою попередню помилку, Всеволод дозволив Святополку Мстиславовичу відправитися на князювання до Новгорода. Попередньо ув'язнену делегацію відпустили назад. Отже комбінація новгородців досягнула успіхів і їм вдалося запросити до себе князя, лавіруючи між інтересами Всеволода та Святослава Олеговичів і Юрія Володимировича. У даній ситуації Новгород підірвав авторитет не тільки Всеволода Олеговича, але й і Юрія Володимировича. Новгородці, запрошуючи Ростислава, сина Юрія на князювання в Новгород, використали фактично його, щоб натиснути на Всеволода і заставити його відступити від бажання посадити в них представника дому Ольговичів. Тут спрацювала цікава партія, яка виступала за Святополка Мстиславовича. Вона фактично дала своїм більш слабким опонентам привести в Новгород Ростислава і спокійно чекати на реакцію Всеволода. Коли вони зрозуміли, що Всеволод уступив свої позиції і прийняв варіант компромісу, який новгородці

пропонували йому раніше, і потрібний кандидат вирушив із Києва, вони здійснили переворот, усунувши від управління тих, хто підтримував кандидатуру Ростислава, а самого князя взяли в заручники, щоб Юрій не зміг зірвати їхніх планів. Партія, яка робила ставку на Мстиславовичів перемогла в цій боротьбі так саме як в свій час їм вдалося перемогти Святополка Ізяславовича, щоб відстояти кандидатуру Мстислава Володимировича.

Разом із тим вимальовується цікава картина. Новгородці, користуючись конфліктом між Всеволодом Олеговичем, тодішнім київським князем, та Юрієм Володимировичем, ігноруючи їхню волю та шантажуючи обох князів, змогли усунути їхні креатури із Новгорода та посадити в себе представника роду Мстиславовичів, посилюючись, в першу чергу, на договір. Фактично Мстиславовичам вдалося зайняти Новгород ще до приходу в Києві до влади Ізяслава Мстиславовича.

У 1047 році Юрій вимагав від новгородців, щоб вони призначили його сина Ростислава. Новгородці відмовилися, мотивуючи це зобов'язаннями за домовленостями з Мстиславом Володимировичем [10, с. 299]. Ймовірно мається на увазі договір Володимира та Мстислава з новгородським віче.

У 1148 році за наказом Київського князя Ізяслава Мстиславовичів відбувається ротація. Брат Київського князя Святополк Мстиславович покидає Новгород, а замість нього приходить син Ізяслава Ярослав [10, с. 322].

Мінливість вірності новгородців розумів і Ізяслав Мстиславович, тому, дізнавшись про перемовин новгородців із Юрієм, розкритикував дані дії, зняв свого брата Святослава.

Новгородці, де правив князь Святополк, просили Юрія миру так як війна із ним розоряла їх землі. Юрій погодився на мир за умови, що новгородці поклянуться, що візьмуть його сина до себе князювати і тільки із його нащадків будуть вибирати собі князя.

З'ясуємо, чи кандидатура Ростислава Юрійовича відповідала умовам договору Володимира. Відповідь на це питання дається в роботах Василя Татищева. Коли Юрій Володимирович вимагав, щоб Мстиславовичів вигнали із Новгорода та прийняли його сина то новгородці відмовили князю. Свою відмову вони мотивували тим, що обіцяли в свій час його батькові Володимирі та старшому братові Мстиславу, що Новгород прийме і не буде виганяти нащадків Мстиславовичів і, що далі будуть вибирати собі князя тільки з їх нащадків [10, с. 321–322]. Отже згідно вічевого новгородського права, Новгородом могли управляти тільки нащадки Мстислава. Фактично договір, який уклали новгородці з Володимиром став джерелом вічевого новгородського права. Інші сини Володимира та їх нащадки не мали права правити Новгородом. І знову ми згадуємо, що Святослава Олеговича та Ростислава Юрійовича новгородці запрошували декілька разів. В нормах вічевого права, яке базувалося на праві запрошувати собі інших князів, які відповідали інтересам новгородської землі, перемагали норми договору, які закріплювали право князювати тільки за Мстиславом та його нащадками.

Нагадуємо, Святослава Олеговича новгородці перший раз обрали ще до приходу в Києві Всеволода і при ньому ж і вигнали його та не прийняли сина Київського князя Всеволода. Ростислава Юрійовича вони теж запрошували без волі Великого князя Київського. У своїх діях вони любили надавати легітимності, мотивуючи свої дії договором між Володимиром та вічем, але не слід забувати, що саме новгородці вигнали сина Мстислава Всеволода. Дане вигнання призвело до розколу між Псковом, який підтримував Всеволода Мстиславовича та Новгородом, який пішов за Святославом Олеговичем.

Новгородці вказали князю, що якщо той хоче посадити у них свого сина то він має стати Великим князем Київським та укласти новий договір, денонсуючи старий.

Даний вихід із ситуації теж викликає наступне питання. Чому вони без волі Київського князя в свій час позвали до себе Святослава Олеговича та пізніше Ростислава Юрійовича? Чому тоді вони могли позвати до себе князювати Ростислава, а на даний час не можуть, адже в той час Юрій теж не був Київським князем? Складається враження, що новгородці згадували про необхідність виконувати вимоги тільки тоді, коли це було в їх інтересах.

Отже після всіх цих ротацій у новгородців вистачило сміливості згадати Київському князю Всеволоду про договір з Володимиром та, мотивуючи необхідністю його виконання, вимагати, щоб Всеволод, ігноруючи інтереси свої, свого сина та брата, направив їм свого шурина князя Святополка Мстиславовича.

Новгородці знову нагадали Володимирі, що аналогічний договір був заключений раніше із його батьком Володимиром і вони не можуть його порушити. Вони нагадали, що дали присягу його старшому братові Мстиславу. Також новгородці аргументували свою відмову тим, що порушити клятву – це великий гріх і, що Новгород з давніх давен належить великому князю і якщо Юрій займе київський стіл, то вони підкоряться його волі [10, с. 321–322].

Із даних обставин виходить, що новгородці в 1141 році проігнорували право Київського князя Всеволода на те, щоб у Новгород призначили його сина [15, с. 203]. Новгородці не захотіли заключити аналогічний договір із Олеговичами, щоб монополізувати владу за їх нащадками.

У 1154 році Ярослава Ізяславовича новгородці вигнали із Новгорода і попросили Ростислава Мстиславовича, щоб той дозволив княжити у них його сину Роману [9, с. 60]. (Офіційно попросили Ростислава Мстиславовича стати князем, але той погодився віддати сина на князювання в Новгород). Ярослава вигнали, коли Київським князем був його батько Ізяслав.

Знову ж дії новгородців були доволі хитрими. Новгородці розуміли, що Ізяслав не може дозволити собі посваритись із-за Новгорода із своїм братом Ростиславом, а тому буде змушений відступитись і прийняти їх волю. Ізяслав мав розуміти, що якщо він не дасть новгородцям свого брата Ростислава, то не тільки погіршить із ним відносини, але й спровокує новгородців відійти від Мстиславовичів та перейти до Юрія. Саме такий прийом вони застосували до Всеволода Ольговича. Саме цікаве те, що новгородці не порушили договору Володимира, адже Ростислав був сином Мстислава. А те, що Київський князь ніякої перешкоди не вчиняв такий ротації, можна судити як його згоду. Хоча, звісно, Ізяслава мало не влаштувати те, що його брат посилив свої позиції за рахунок його сина.

Коли Ізяслав помирив, то дав настанову своєму синові, щоб той мав свого дядька Ростислава за батька і брата та любив його. Ці слова вказують на те, що він не хотів конфронтації своїх дітей із Ростиславом.

Отже Ростиславу вдалося посадити свого сина в Новгороді за підтримки місцевих до того як він став Київським князем. Знову було проігноровано княже право згідно якого в Новгороді мав сидіти син Київського князя.

Як тільки Ростислав став князем, він замінив свого старшого сина Романа на молодшого Давида.

Правління Ростислава в Києві було не довгим і владу взяв Юрій Володимирович. Як тільки новгородці дізналися, що Ростислав Мстиславович уступив Київ Юрію Всеволодовичу, то вигнали Романа із Новгорода і просили сина Юрія Мстислава в 1155 році [20, с. 199].

Отже з 1154 по 1155 рік новгородськими князями були Ярослав Ізяславович, Ростислав та Давид Мстиславовичі, Мстислав Юрійович [18, с. 519, 520, 549]. Всі вони були нащадками Мономаха. Але тільки Ярослав та Роман були нащадками Мстислава, згідно договору між Володимиром та віче мали право правити в Новгороді. Але новгородці усувають старшого в родовій ієрархії Ярослава та обирають молодшого Ростислава. Але новгородці, коли була

така необхідність, поміняли Давида на Мстислава, який не мав права правити в Новгороді згідно договору Мстислава із новгородців.

У 1056 році Мстислав Юрійович покидає Новгород і його місце в 1057 році займає Святослав Ростиславович.

Звертаємо увагу, що у Ростислава Мстиславовича правили в Новгороді три сина (Роман Ростиславович 1154 р., Давид Ростиславович 1154–55 р., Святослав Ростиславович 1157–1160, 1161–1168 р. [18, с. 519–521].

У цілому проаналізуємо, з яких правлячих домів князували в Новгороді. Із дому Мстиславовичів в Новгороді правили: Мстислав Володимирович 1088–1117 р., Всеволод Мстиславович 1117–1132, 1132–1136 р., Святополк Мстиславович 1142–1148 р., Ярослав Ізяславович 1148–1154 р., Роман Ростиславович 1154 р., Давид Ростиславович 1154–55 р., Святослав Ростиславович 1157–1160, 1161–1168 р., Роман Мстиславович 1168–1170 р., Мстислав Ростиславович 1178–1180 р., Ярослав Володимирович 1182–1184, 1187–1196, 1197–1199 р., Мстислав Давидович 1184–1187 р., Всеволод Мстиславович 1119–1221 р., Святослав Мстиславович 1218–1219 р. [18, с. 457–523].

Із дому Юрійовичів в Новгороді правили: Ростислав Юрійович 1138–1142, 1145 р., Мстислав Юрійович 1155–1157 р., Мстислав Ростиславович 1160, 1175–1176, 1177–1178 р., Ярослав Мстиславович 1176–1177 р., Ярослав Всеволодович 1214–1216, 1236, 1225–1228, 1231–1232, 1233–1236 р., Всеволод Юрійович 1122–1123 р. [18, с. 547–554].

Із дому Ольговичів: Святослав Ольгович 1136–1138, 1139–1141, 1142–1144 р., Святослав Всеволодович 1140 р. (Ольгович), Володимир Святославович 1180–1181 р., Ярослав Ярославович 1196–1197 р. [18, с. 400–406].

Без сумніву Мстиславовичі в Новгороді мали самі сильні позиції, що може слугувати аргументом того, що договір закріплював монополію князівської влади саме за Мстиславовичами.

Юрійовичі уступали Всеволодовичам і не могли надовго утримати свої позиції в Новгороді. Причиною може слугувати те, що новгородці закріплювали владу тільки за Мстиславовичами, але не слід забувати, що під час перемовин із Всеволодом Олеговичем щодо кандидатури Новгородського князя, новгородці вказували, що і Юрій має право за договором на Новгород.

Те, що новгородці не хотіли Юрія та його нащадків, на нашу думку, може бути пов'язане із тим, що інтереси Новгорода і Суздаль, а пізніше Володимира пересікалися на півночі. Посилення Юрійовичів на півночі ослаблювали позиції Новгорода, забираючи у нього титул столиці Північної Русі.

Строк безперервного князювання зменшувався, що свідчило про слабкість князівської влади та посилення ролі віче. Саме віче постійно перебувало в боротьбі за приведення до влади свого кандидата в залежності від вигоди для себе.

Висновок. На нашу думку причиною укладання договору служило бажання Володимира перейти в спадкування влади в Київській Русі від лествіничної системи до сеньйоральної, яка була поширена в Західній Європі. Для контролю публічної влади слід було контролювати не тільки Київ, але й Новгород. Закріплення влади за старшим сином та його нащадками мало початись із взяття контролю над Новгородом через укладення договору між Володимиром та новгородським віче. Консенсус між княжою та вічевою новгородською владою мав гарантувати посилення влади Мономашичів на Півночі.

Новгородці, ймовірно, хотіли, щоб їхні князі якомога більше залишалися у них на князюванні. Також вони хотіли повернути свій політичний вплив і знову направляти своїх князів правити в Київ.

Точні умови даного договору нам невідомі. Вічеве право цей договір імпортувало в двох варіантах умов.

Новгородці змінювали його інтерпретацію в залежності від ситуації. В одному випадку вони пояснювали, що договір монополізує владу нащадків Володимира Всеволодовича, як у випадку із Всеволодом Олеговичем. В іншому випадку вони пояснювали, що договір прописував монополізацію влади за нащадками Мстислава. Так аргументували відмову Юрію Володимировичу в праві посадити у Новгороді свого сина.

Отже в новгородському вічевому праві були норми, які суперечили одна одній і виконання їх залежало від політичної ситуації на Русі та яка елітарна група отримувала перемогу в боротьбі за владу у віче. Ті, хто підтримував Олеговичів, не визнавали за необхідність дотримуватися договору Новгорода із Володимиром і лобіювали свої креатури, ймовірно, посиляючись на княже право, згідно якого старші родичі мали пріоритет над молодшими в розподілі княжих столів. Та ж сила, що виступала за Мстиславовичів мотивувала легітимність свого кандидата через посилення на цей договір. Партія, яка підтримувала Юрія та його нащадків вважала, що договір стосується всіх нащадків Володимира Всеволодовича, а не тільки його старшого сина. Ні Всеволод Ольгович, ні Юрій Володимирович не визнавали монополію влади Мстиславовичів на Новгород. На нашу думку, княже право не визнавало дого-

вір Володимира із новгородцями, як незмінну константу і вважало пріоритетність волі Київського князя.

Коли в Києві приходили не нащадки Всеволодовичів, даний договір намагались використовувати як привід у відмові кандидата на новгородське князіння від князя Київського, що ослаблювало позиції Києва у Новгороді.

Боротьба в Новгороді між сторонниками Всеволодовичами, Юрійовичами та Олеговичами призвела до ослаблення ролі княжого права та посилення вічевого. Разом із тим послабилася роль правової культури в Новгородській землі і право підганялось під політичну, економічну та військову ситуацію на Русі. Даний договір так і не зміг остаточно закріпити в Новгороді владу за Мстиславовичами, але їх позиції були суттєво сильніші.

На нашу думку, договір призвів до ослаблення позицій Новгорода на півночі за рахунок посилення ролі Суздаля, Ростова та Володимира, так як там укріпили свої позиції Юрій та його нащадки. Також договір сприяв розколу в Мономашичах між Мстиславовичами та Юрієм у боротьбі включно і за Новгород.

Свої мети договір так і не досягнув. Змінити систему спадкування на Русі так і не вдалося. Новгород продовжував втрачати свою вагу в політичному полі Русі. Все більше містечкові інтереси новгородців та амбіції князів уступали закону та посилювали дестабілізацію на Русі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М.Ю. Історія України-Руси. Нью Йорк: «Книгоспілка». 1954. Т. 1. 648 с.
2. Грушевський М.Ю. Історія України-Руси. Нью Йорк: «Книгоспілка». 1954. Т. 2. 633 с.
3. Полное Собрание Русских Летописей. Лаврентіевская и Троицкая летописи Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1846. Т. 1. 267 с.
4. Котляр М.Ф. Княжа служба в Київській Русі. К: Інститут історії України НАН України, 2009. 251 с.
5. Шевченко А.Є., Кудін С.В. Настюк А.А. Становлення та розвиток влади в Київській Русі в IX-XII ст. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 468 с.
6. Толочко П.П. Київська Русь. К: Абрис, 1996. 360 с.
7. Грушевський М. Ю. Війми з жерел до історії України-Руси: до половини XI віка Львів: Накладом авт, 1895. 122 с.
8. Котляр М.Ф., Смолий В.А. Історія в життєписах. К: Час, 1994. 328 с.
9. Полное Собрание Русских Летописей. Летопись по Воскресенскому списку. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1856. Т. 7. 267 с.
10. Татищев В.Н. История Российская с самых древних времен. Москва: Напечатано при Императорскомъ Московскомъ Учене-ситете, 1773. Т. 2. 536 с.
11. Ричка В. М. «Вся королівська рать» (Влада Київської Русі): К: Ін-т історії України НАН України, 2009. 180 с.
12. Полное Собрание Русских Летописей. Псковская Софійская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1851. Т. 5. 275 с.
13. Полное Собрание Русских Летописей. Новгородская четвертая летопись. Часть 1. Петроград: Типография Я. Башмаков и К., 1915. Т. 4. 320 с.
14. Полное Собрание Русских Летописей. Ипатьевская Летопись. Издание Второе. Санкт-Петербург: Типография М.А.Александрова (Надеждинская, 43), 1908. Т. 2. 638 с.
15. Полное Собрание Русских Летописей. Летописный сборник, именуемый Тверской летописью. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1863. Т. 15. 296 с.
16. Полное Собрание Русских Летописей. Летопись по Лаврентіевскому списку. Издание третье. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1897. Т. 1. 632 с.
17. Полное Собрание Русских Летописей. Львовская летопись. Типография М.А. Александрова, 1910. Ч. 1. Т. 20. 418 с.
18. Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
19. Полное Собрание Русских Летописей. Ермолинская летопись. Типография М.А. Александрова, 1910. Т. 23. 239 с.
20. Полное Собрание Русских Летописей. Именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1862. Т. 9. 256 с.
21. Полное Собрание Русских Летописей. Новгородская летопись. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1841. Т. 3. 308 с.
22. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття). Серія «Історія країн світу». Львів: вид-во УКУ, 2002. 412 с.
23. Полное Собрание Русских Летописей. Новгородская и Псковская летописи. Санкт-Петербург: Типография Эдуарда Праца, 1848. Т. 4. 360 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.12.2025
 Дата публікації: 31.12.2025